

Yayın Geliş Tarihi: 17.02.2025.
Yayına Kabul Tarihi: 17.03.20225
Online Yayın Tarihi: 15.06.2025
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1641794>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 27, Sayı: 2, Yıl: 2025, Sayfa: 736-754
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

TÜRK RESİM SANATINDA MANZARA GELENEĞİNİN TEMSİLCİLERİ “PRİMITİFLER” : BİÇİMSEL BİR ÇÖZÜMLEME

*Muteber BURUNSUZ**

Öz¹

Türk resminde 19. yüzyılın ikinci yarısında, manzara geleneğinin temsilcileri primitif ressamlar, foto-yorumcular ve Dariüşşafakalılar olarak bilinmektedir. Primitif ressamlar Türk resminin temellerinin atılması açısından önem taşımaktadır. Batılılaşma Dönemi Osmanlı Sanatında, manzara resmiyle birlikte mimari yapıları büyük bir titizlikle aktaran primitifler, eserlerinde Yıldız Sarayı, Yıldız Camii, Kâğıthane, köşk, park, bahçe, yapay göl ve sebillere yer vermişlerdir. Araştırmada primitif ressamlar kuşağı temsilcilerinin üslup özelliklerine değinilerek, primitif eserlerin konu ve teknik analizleri yapılacaktır. Konu ve teknik analizler Hüseyin Giritli, Vidinli Osman Nuri Paşa, Mustafa, Fahri Kaptan, Bedri Kulları ve Ahmet Şekur’un eserleri ile sınırlandırılmıştır. Araştırmada üslup birlikteliği ile hareket eden primitif ressamların, dış mekân öğelerini çalışırken genellikle figüre yer vermedikleri görülmektedir. Fotoğraftan kareleme yöntemiyle aktarılan eserlerin, dekoratif ve şematik olmadığı, sade bir anlatımla aktarıldığı tespit edilmiştir. Yağlıboya tekniği kullanılarak oluşturulan eserler, hareketlilikten uzak ve statik olarak resmedilmiştir. Fotoğraflardan aktararak oluşturulan eserler titizlikle detaylandırılmıştır. Eserlerde ışık-gölge ve perspektif etkilerine dair izlere rastlanmakla birlikte ön ve arka düzlemler arasında net bir ayrım görülmemektedir. Realist bir üslupla oluşturulan eserler kahve, yeşil, gri ve mavilerin tonları ile renklendirilmiştir. Yapılan inceleme ve değerlendirmeler neticesinde, eserlerde kompozisyon, mekân ve renk açısından birliktelikler olduğu sonucuna varılmıştır. Primitif ressamlar, konu ve plastik yaklaşımları açısından Türk resminde belirgin bir üslup

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Burunsuz, M. (2025). Türk resim sanatında manzara geleneğinin temsilcileri “Primitifler” : Biçimsel bir çözümleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (2), 736-754.

*Doçent, Hitit Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Resim Bölümü, ORCID:0000-0002-8987-0058, muteberburunsuz@hitit.edu.tr

¹Araştırma için etik kurul onayına gerek bulunmamaktadır.

anlayışıyla hareket etmişler, yaşanan zamanı ve dönemi sosyolojik olarak yansıtan eserler üretmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: *Türk Resmi, Türk Primitif Ressamları, Darüşşafakalı Ressamlar, Manzara Resmi, Realizm.*

REPRESENTATIVES OF THE LANDSCAPE TRADITION IN TURKISH PAINTING: “PRIMITIVES”: A FORMAL ANALYSIS

Abstract

In Turkish painting, in the second half of the 19th century, representatives of the landscape tradition are known as primitive painters, photo-commentators and Darüşşafaka students. Primitive painters are important in laying the foundations of Turkish painting. In the Ottoman Art of the Westernization Period, the primitives, who meticulously conveyed architectural structures along with landscape painting, included Yıldız Palace, Yıldız Mosque, Kâğıthane, mansions, parks, gardens, artificial lakes and public fountains in their works. In the research, the stylistic characteristics of the representatives of the generation of primitive painters will be touched upon, and the subject and technical analysis of the primitive works will be made. Subject and technical analyzes are limited to the works of Hüseyin Giritli, Vidinli Osman Nuri Pasha, Mustafa, Fahri Kaptan, Bedri Kulları and Ahmet Şekur. In the research, it is seen that primitive painters, who act with stylistic unity, generally do not include figures when working on outdoor elements. It has been determined that the works transferred from photographs by the squaring method are not decorative or schematic, but are conveyed with a simple expression. The works created using the oil painting technique are depicted as static and devoid of movement. The works created from photographs are meticulously detailed. Although there are traces of light-shadow and perspective effects in the works, there is no clear distinction between the front and back planes. The works, created in a realistic style, are colored with shades of brown, green, gray and blue. As a result of the examination and evaluations, it was concluded that there were unity in the works in terms of composition, space and color. Primitive painters acted with a distinct sense of style in Turkish painting in terms of their subject and plastic approaches, and produced works that sociologically reflected the time and period in which they lived.

Keywords: *Turkish Painting, Turkish Primitive Painters, Darüşşafaka Painters, Landscape Painting, Realism.*

GİRİŞ

19. yy. Türk resminde doğaya bağlı kalan Türk primitifleri figürsüz manzara geleneğini oluşturmuşlardır. Üslupları birbirinden ayırt edilemeyen Türk primitif ressamı, fotoğrafları geleneksel bir dille yorumlayarak, eserlerinde ışık-gölge ve perspektif etkilerine yer vermişlerdir. Doğayı etüd ederek inceleyip kavrayan ressam, Abdullah Biraderlerin fotoğraflarından faydalanmışlardır. Fotoğrafın icadı ve Türkiye’ye gelişi, bu görsellerden eserler üretilmesine ve fotografik bir anlatımın aktarımına neden olmuştur.

“Türkiye’de resim sanatının başlangıcı 19’uncu yüzyıl Osmanlı Batılılaşmasına dayanıyor. Daha erken dönemde, 18’inci yüzyılda, 28 Çelebi Mehmet’in Paris’e elçi olarak gittiği Fransa’dan döndükten sonra, özellikle saray mimarisi bağlamında perspektifli ve gerçek mekâna işaret eden Batılı anlamda resim sanatı örneklerine rastlamak mümkün. Batılı anlamda Osmanlı resminin kökeni eğitim alanındaki reformlara dayanır (Erden, 2012).”

Türk primitif ressamaları peyzaj, mimari yapı ve deniz görünümlerinden oluşan eserler oluşturmuşlardır. Ağırlıklı olarak mimari öğeler içeren eserler detaylı bir şekilde resmedilmiştir. Eserlerde genellikle durgun ve açık olan gökyüzü saray bahçeleri ile buluşmaktadır.

“Aralarında Fransız eleştirmen Renée Huygue’ün de bulunduğu bazı yazarlar, adı geçen foto-yorumcu ressamaları pek haklı bir nedene dayanmadan “Primitifler” diye adlandırmışlardır. Ancak bu sanatçıların tümüyle fotoğraftan yararlandıklarını bilmiyorlar ve “Neyin, hangi gelecek üslubun” primitifi olduğunu da açıklayamıyorlardı. Primitifler deyimi, Renée Huygue’den önce, Arapça karşılığı olan “iptidai’ler” şeklinde Türk yazarlar tarafından da kullanılmıştır (Tansuğ, 2003).”

Çoğunluğu asker ressam olan primitifler, dış mekânla sınırlandırılan konularda realist bir bakış açısıyla yola çıkarak fotoğrafları olduğu gibi aktarmışlardır. Sanatçıların eserlerinde renk ve fırça kullanımı açısından birliktelikler görülmektedir.

Ülkemize Batı tarzındaki resim anlayışını getiren ressamaların çoğu asker kökenlidir. Daha çok dış mekândan görünümü aktaran ressamaların eserlerinde ortak bir birliktelik görülmektedir. Eserlerde insan figürü görülmemekle birlikte ışık ve gölgenin etkilerine dikkat edilmemiştir (Sözen & Tanyeli, 2001). Primitif eserler fotoğraftan bakılarak resmedildiği için fotoğrafın verdiği detayların birebir aktarılmasına olanak sağlamıştır. Eserlerde renk çeşitliliği açısından daha sınırlı bir palet sunulmuştur. Eserlere yansıyan titiz işçilik, mimari yapıların detaylarında dikkat çekmektedir.

“Mektepteki Hünkâr dairesinin büyük salonu resme ayrılmış olup, Zadehan sınıfı öğrencileri, Şeker Ahmet Paşa ve o zaman kolağası olan Hoca Ali Rıza’nın denetiminde fotoğraftan ve röprodüksiyonlardan yararlanarak, büyük ölçekli tuvallere, insan figürünün yer almadığı, detaycı bir anlayışla betimlenen manzara resimleri ile çiçek ve meyvelerden oluşan natürmortlar çalışmışlardır. Manzara konuları olarak Göksu, Kâğıthane, Kız Kulesi, Beylerbeyi Sarayı ve orman görünümüleri tüm detayların işlenmesi ile resimleniyor, hocaların düzelttiği bu resimlerden yılsonunda seçilenler, armalı ve yıldızlı çerçevelere koyularak “kulları” imzası ile padişaha sunuluyordu. Resimlerin sahiplerine İhsan-ı Şahane olarak para ödülü veriliyordu (Olçay, 2014).”

Manzara teması Türk resminde önde gelen temalar arasındadır. Özellikle İstanbul ve görünümüleri sıkça Türk ressamaların eserlerine yansımaktadır. Türk

izlenimci ressamaları da renkçi ve ışıklı paletleriyle zengin bir anlatım dili sunmuşlardır. Özellikle bugün bile gündemde olan manzara eserler resimde ilk olarak düşünülen temalar arasındadır (Özsezgin, 1999). Primitif ressamaların manzara eserlerindeki içerikler zengin ve süsleyici olmasına karşın, sanatçıların eserleri teknik ve renk kullanımı açısından sade bir dil taşımaktadır. Eserlerde kullanılan ışık-gölge ve perspektif etkileri bu eserlerde üç boyutlu etkilerin oluşmasını sağlamıştır.

18. yüzyılda batı sanatına duyulan ilgi ve yenileşme çabaları minyatürü de etkilemiştir. 19. yüzyılda minyatür sanatı yerini batılı resim anlayışına ve yağlı boya eserlere bırakmıştır. Türk resminde minyatür geleneğinden kopuşla gerçekçi tasvirlerde ışık etkileri uygulanırken yağlıboya kullanılmıştır. Yağlıboya tekniği ise inceltirilerek, bir tür suluboyaya dönüşerek tek seferli katman halinde uygulanmıştır. Fotoğraftan yararlanan ve doğayı yansıtan ressamalar için renk ana öğe olmaktan çok yardımcı öğe durumundadır. Renk formu biçimlendirerek eserin bütünlüğüne katkıda bulunmaktadır.

Primitif ressamaların manzara eserleri doğayı naif ve saf bir anlatım diliyle ifade etmektedir. Manzara eserlerdeki titiz işçilik, üç boyutluluk, hacimlendirme ve derinlikle eserler minyatürlerden ayrılmaktadır (Öndin, 2000). Türk primitiflerinin çalıştıkları yerler arasında Yıldız Sarayı, Yıldız Cami, Kâğıthane, köşk ve bahçeler yer almaktadır. Ortak bir üslupla hareket eden ressamaların eserlerine kendi üslup özellikleri yansımamaktadır. Eserlerin plastik açıdan daha sınırlı ve katı çerçevede şekillendiği görülmektedir.

Büyük bir çoğunluğu Harbiye, Darüşşafaka ve Mühendishane-i Berri Humayun'da eğitim alan Primitif ressamaların eserlerini oluştururken fotoğraftan üretimde bulundukları görülmektedir. Bu eserlerin büyük bir bölümünün ise Yıldız Sarayı'nda yer alan albümlerde bulunduğu bilinmektedir (Olçay, 2014). 19. yüzyılda çoğu imzasız ve kimliği belirsiz olan bu eserler, geneli İstanbul'da yer alan manzaralar ve mimari yapıları içermektedir. İmza ve isim belirtilmeyen eserlerin fotoğraflardan faydalanılarak birliktelik içeren bir üslupla oluşturulduğu görülmektedir.

Osmanlı Sanatında batılılaşma adımları ilk olarak orduda başlamıştır. Batı anlayışında resim eğitimi veren Mühendishane-i Berri Hümayun ve Mekteb-i Harbiye'de teknik anlamda ilk resim dersleri verilmeye başlanmıştır. Ordunun yenilenme adımlarında topografik ve arazi tanıtım amaçlı Yıldız Sarayı bahçesinde eserler üretilir. Bu sebeple ilk Türk ressamalarının çoğu asker ressamlardır. Asker ressamlar daha çok manzara ve natürlük alanlarında eserler vermişlerdir. Askeri okullarda öncelikle teknik resim ve haritacılık dersleri verilirken, ilerleyen yıllarda resim dersleri verilmiştir.

Osmanlı kimliğinin temsili anıtsal yapılar arasında cami, türbe ve sebilleri resmeden ressamalar İstanbul ve çevresini izleyerek, gözlem yaparak izlenimlerini eserlerine aktarmışlardır. Elde edilen birikimin aktarıldığı eserler imzasızdır ve bu

nedenle çoğunun kimlikleri saptanamamıştır (Giray, t.y.). İslam felsefesi ve geleneksel estetik anlayışına göre ahlak ve tevazu sahibi olma görüşüyle, imzasız olan bu eserleri üreten ressamların doğum ve yaşam öyküleri pek bilinmemektedir. Türk resim tarihinde bir yaklaşım olarak, birer sembol haline gelen primitifler teknik ve içerik olarak sonraki kuşaklara ilham olmuştur.

YÖNTEM

Araştırma kapsamında seçilen eserlerin içerik ve teknik analizleri yapılmıştır. Eserlerde ortak bir anlayışla hareket edildiği ve bu ortak anlayışın içerik ve renk aktarımlarına yansıdığı görülmektedir. Araştırmada nitel araştırma yöntemiyle ilgili literatür taranmıştır. Nitel verilere dayalı doküman analizi yapılarak araştırmaya veriler dahil edilmiştir. Elde edilen verilere göre primitif ressamların üslup ve içerikleri hakkında tespitler yapılmıştır. Araştırma kapsamında yorumlanan eserler Hüseyin Giritli, Vidinli Osman Nuri Paşa, Mustafa, Fahri Kaptan, Bedri Kulları ve Ahmet Şekur'un eserleri ile sınırlandırılmıştır.

Primitif Eserlerde Görülen Teknik Özellikler

Primitif ressamların eserlerinde içerikte olduğu gibi teknik olarak da birliktelik söz konusudur. Manzarayı temel alan eserlerde fotografik görünümde doğa birinci plandadır. Eserlerde renk ve fırça kullanımı açısından benzerlikler görülmektedir. Ressamların eserlerinde özgün aktarımlarla karşılaşmamaktadır. Primitif eserlerin figürsüz aktarımı, statik manzara anlayışı ve renklerdeki sınırlılık eserlerde teknik olarak birbirine yakın etkiler bırakmıştır. Avrupa resminde görülen hareketli doğa ve atmosferler yerine, daha sakin ve durağan manzaralar oluşmuştur. Bu tür görünümün oluşmasının nedeni ise fotoğraftan bakılarak üretim yapılmasıdır. Fotografik anlatım ışık ve gölgenin, perspektif ilişkilerinin, eserin ön ve arka yapıları arasındaki çözümlemelerin yapılmasını sınırlandırmıştır. Öte yandan henüz doğayı birebir izleyerek resim yapılacak bir ortam bulunmamaktadır. Bu sebeple benimsenen fotografik estetik teknik olarak da sınırlılıklar oluşturmuştur. Ressamlar bireyselliklerini ön plana çıkaracak herhangi bir eğilim içerisinde bulunmadan sadece gördüklerini aktarmışlardır.

Primitif ressamların biyografilerine ulaşamamakta, kimlikleri belirlenememektedir. Sadece kimlik bilgileri değil birçoğu farklı işlerle meşgul olmalarından dolayı, sanatları ile ilgilide bilgilere ulaşamamaktadır (Başkan, 2014).

“Primitiflerin resimlerinde durağan, zamansız bir dünya yani bir nevi tasavufi dünya tasviri söz konusu iken, bu resimlerde hiçbir insanın bulunmayışı ya da bulunsa dahi çok küçük ölçekte yer alması dikkat çekicidir” (Adalı, 2014). Primitif eserlerde figürlerin yer almayışı ya da nadiren yer verilmesiyle, zamanı belli olmayan daha statik mekân tasvirleri görülmektedir. Eserlerdeki atmosfer teknik ve

içerik bakımından döneme ait ipuçları içermektedir. Saray, köşk, sebil ve çeşmelerin mimari yapıları 19. yüzyıl sanatı ve yaşamı hakkında ipuçları içermektedir. Benzerlikler içeren eserlerin ortak bir bakış açısıyla üretildiği görülmektedir. Çekilmiş fotoğraflardan aktarılan eserlerde teknik olarak yağlıboya kullanılmış, tüm detaylar yorumlanmadan olduğu gibi betimlenmiştir.

Konuları arasında Yıldız Sarayı ve kompleksine yer verilen eserler ortak bir bakış açısı ve temayla şekillenmiştir. Özellikle manzara temasına ağırlıklı olarak yer verilmesi, primitiflerin aynı mekânlarda bir araya gelerek çalıştıklarını göstermektedir. Öte yandan plastik olarak tekniğin uygulanmasında, renklerin tonal geçişleri ve boyayı kullanma konusunda üslup dili açısından birliktelikler görülmektedir (Giray, t. y.). Işık, renk ve perspektif özellikleri açısından ortak bir paydada buluşan primitif ressamalar büyük bir titizlik ve işçilikle fotoğraflardaki içeriği aktarmışlardır. Primitifler natüralist dünya görüşlerini ayrıntılı uygulamalarla birleştirmişlerdir. Avrupa'ya gönderilen ilk ressamalar Fransa'ya giderek Fransız Klasizmini incelemişlerdir. Gerome ve Boulanger atölyelerinde eğitim alan ressamalar, konu seçimi ve plastik unsurlar bakımından gerçekçi ve doğal yaklaşımdan etkilenmişlerdir.

Görsel 1. Théodore Rousseau, *Ağaçlarla Çevrili Bir Çayır*, ahşap üzerine yağlıboya, 41,6 x 61,9 cm

Görsel 2. Charles-François Daubigny, 1874, *Seine: Sabah*, ahşap üzerine yağlıboya, 38,7 x 69,2 cm



Fransız Klasizmi, manzara resmi geleneği açısından Avrupa'ya gönderilen öğrencilere ilham vermiştir. Barbizon Okulu temsilcilerinden Théodore Rousseau ve Charles-François Daubigny eserleri Fransız manzara resmi ve Realizme katkı sağlamıştır. Romantik dönemde ikonikleşmiş ve düşsel manzara anlayışları yerine yükselen ağaçlar ayrıntılı betimleme ve saf bir manzara anlayışıyla aktarılmıştır. Natüralizmin öncüsü olan eserlerde tonalite ve yumuşak ifade dili manzaranın birebir detaylandırılmasıyla oluşmuştur. Rousseau'nun eserinde uzak görünüm birbiri paralel uzanan şeritler halinde resmedilmiştir. Saf manzara anlayışıyla yola çıkılan eserlerde, durgun ve belirli tonlarda resmedilmiş bir gökyüzü, yeşilin

çeşitlendirilmiş tonlarıyla büyük bir titizlikle detaylandırılmıştır. Türk resminde ise Batılılaşma Döneminde Avrupa'ya gönderilen asker ressamalardan Hoca Ali Rıza ve Süleyman Seyyit eserlerinde Fransız Klasizminin etkilerini görmek mümkündür.

Benzer temalarla bir araya gelen primitifler, renk, ışık ve kompozisyon kurgularıyla eserlerini tuvalere aktarmışlardır. Açık ve mavi gökyüzünde üretilen eserler Türk resminde natüralizmin temsilcisi olarak tarihte yerini almıştır. Detaylı anlatım diliyle birbirine yakın ölçülerle üretilen tuvalerde doğa özümsemeye çalışılmış ve ortak bir görüşle hareket edilmiştir (Giray, t. y.). Bir geçiş dönemi içerisinde yer alan primitif ressamalr daha naif bir anlatımla manzara geleneğini sürdürmüşlerdir. Eserlerdeki ışık ve gölge etkileri incelendiğinde her eserde benzer etkiler gözlenmektedir. Koyu ve açık tonların oluşturduğu kontrast etkiler, naif anlatımları daha hacimsel ve görünür kılmaktadır. Genellikle koyu renk tonları, kahve ve yeşiller açık mavi tonlarla dengelenmiştir. Açık mavi tonların kullanıldığı gökyüzü açık ve aydınlıktır. Denize yansıyan açık mavi tonları arasındaki geçişlerle durgun dalgalar belirtilmiştir. Batı sanatındaki resimsel anlayıştan farklı olarak yönlendirilmiş ressamalr, düş ve gerçeklik arasında statik bir görünüm sunarlar.

Batılı sanat anlayış ve üsluplarından farklı olarak Türk resminde manzara ifade şekli farklı bir biçimde şekilde aktarılmıştır. 19. yüzyılda manzara aktarımlarında fotoğraflar ile direk gözlemler sonucu anlatımlar yapılarak natüralist bir yaklaşım benimsenmiştir (Sevinç Kaya & Kılınç, 2023). Kompozisyonlarda perspektif etkileri, ön ve arka planlar genellikle benzer yapıdadır. Manzara eserler, daha çok romantik dönem manzaralarını anımsatan eserleri çağrıştırmaktadır. Doğanın özünün güçlü bir biçimde vurgulandığı romantik dönem manzaralarında yüceltilmiş statik manzara görünürlüğü ön plandadır. Doğanın ve mevsimlerin her türlü değişimini farklı ışık etkileriyle yansıtan romantik eserler, açık ve koyu tonlarda kontrast etkiler sunmaktadır. Primitif ressamalr ise sınırlı manzara içeriklerini, titiz anlatımlarını, ışık ve gölge etkileri ile buluşturmuşlardır.

Primitifler kompozisyonlarını oluştururken çoğunlukla dingin bir ortamı resmetmişlerdir. Kompozisyonda perspektif açısından net farklılıklar görülmemekle birlikte derinlik ışık ve gölgelerle hissettirilmiştir (Tansuğ, 2003). 19. yüzyıl ilk yağlıboya ressamalr olarak bilinen primitiflerde henüz doğadan gözlem yaparak çalışma yaygın değildir. Fotoğraftan çalışma sonucunda renk ve tonlama açısından resimlerde ön ve arka düzlemler arası çok belirgin değildir.

Çoğu asker kökenli olan primitif ressamalrın, İstanbul'da yer alan mekân, mimari yapı, park ve bahçeleri resmederek Osmanlı Dönemi kültürünü temsil ettiği görülmektedir. Temsil edilen yapıların ve görünümlerinin yer aldığı bu eserler, fotoğrafta yer alan öğelerin birebir yansıtılmasıyla oluşmuştur. Sanatçı tavrından uzak bir biçimde doğaya ait olan titizlikle aktarılmıştır (Giray, 2020).

Türk resminde belirli bir yaklaşımla hareket eden ve manzara türünde zengin örnekler ortaya koyan primitifler, belirli hedeflerle yola çıkmış ve eserlerinde fotoğrafın kısıtlılığı nedeniyle daha tek düze bir atmosfer oluşturmuşlardır. Tek tip anlatım şekli teknik özelliklere de yansımış, renk ve perspektif etkilerde sınırlı ve düz görünümeler elde edilmiştir.

Primitif Ressamların Eser İncelemeleri

Mimarinin ağırlıklı olarak yer aldığı primitif eserlerde ortak bir bakış açısıyla hareket eden foto-yorumcuların, eserlerinde koyu mat olan renklerle, boyayı ince bir biçimde sürerek kaynaştırdıkları, boyanın pentürel olarak kalın uygulamalarına yer verilmediği görülmektedir. Koyu olan renk tonlarında geçiş ve tonlama ile hacimlendirme etkisi verilmiştir. Eserlerde perspektif etkiler görülse de netlik açısından ön plan ve arka plan arasında farklılıklar yoktur. Başaran'ın da belirttiği gibi bu eserler daha çok fotoğraf içeriğine sahiptir.

“Şeker Ahmet Paşa ve o zaman kolağası olan Üsküdar’lı Ali Rıza Bey gibi tanınmış hocaların nezareti altında çalışan bu talebeler artık yalnız büyük kıtada yağlıboya tablolar yapıyorlardı. Fakat insan resimleri yapmazlar ve canlı modelden çalışmazlardı. Fotoğraflardan büyültmek ya da basma resimlerden kopya etmek suretiyle yapılan bu resimler Göksu, Kâğıthane, Kızkulesi, Beylerbeyi Sarayı, ormanlar gibi figürsüz, surf manzara, meyve ve çiçek resimleri idi. İnsan resimleri ile kompozisyonlar yapılmazdı. En uzak tafsilatına kadar işlenen bu resimler, bir sanat eserinden ziyade, basılmış birer fotoğraf mahiyetinde idiler (Başaran, 2007).”

Resim derslerinin ilk olarak verilmeye başlandığı Mühendishane-i Berr-i Hümayun'da perspektif, ışık-gölge ve üç boyutlu aktarım ile ilgili dersler verilmiştir. Perspektif derslerinin etkisi primitif eserlerdeki mimari yapılara yansımıştır. Mimari yapılar tüm detaylarıyla birlikte aktarılmıştır. Ayrıca, Barok ve Neo-Klasik özellikler taşıyan Yıldız Sarayı ve kompleksi resmedilerek, tüm detay ve öğeler öne çıkarılmıştır. Saray içerisindeki tüm yapılar, yapılarla birlikte bahçe ve peyzaj görünümeleri aktarılmış ve bu eserler 19. yy. Osmanlı kimliği ile ilgili bir arşiv oluşturmuştur.

“Mühendislik ve Tıp Mektepleri’ni de kapsayan askeri okullarda ve Darüşşafaka’da eğitim gören ve daha sonrasında Primitifler diye adlandırılan ilk Türkiye ressamı Yıldız Sarayı, İhlamur Kasrı, Kâğıthane gibi mekânları ve daha çok da dönemin en ünlü fotoğrafçılarından Abdullah Biraderler’in çektikleri fotoğraflara bakarak bu fotoğraflardaki manzaraları resmetmişlerdir. Bu sanatçıların resimlerine imza atmaması, bunun yerine “kulları” yazmaları onların sanatçı kimliğine karşı aldığı mesafeyi ve paralelinde dinsel ahlaka olan bağlılıklarını göstermektedir (Adalı, 2014).”

Görsel 3. Vidinli Osman Nuri Paşa, Yıldız Sarayı Bahçesi'nden

Vidinli Osman Nuri Paşa'nın 'Yıldız Sarayı Bahçesi'nden' adlı eseri gerçekçi bir üslupla aktarılmıştır. Eser bir fotoğraf kadrajı görünümündedir. Kompozisyonda tüm öğelerde detaylandırmalar dikkat çekmektedir. Bitki ve ağaçlarda yeşilin birkaç tonu çeşitlendirilerek kullanılmış ve derinlik etkisi verilmiştir. Gökyüzü açık mavi tonlarda resmedilmiştir. Eserde ışık ve gölge etkisi tüm öğeler üzerinde hissettirilmiştir. Işık ve gölgenin tonlandırılmasıyla peyzajda hacimlendirme sağlanmıştır. Açık ve koyu renklerin bahçe detayları ve mimari yapıda kontrast etki oluşturmuştur. Osman Nuri Paşa, eserin ön ve arka yapılarını ayırarak perspektif ilkelerine göre biçimlendirmiştir (Görsel 3).

Eserlerde çizgisel ya da lekesel olarak hareket yoktur. Aynı biçimde ağaç, dal, yaprak ve denizlerde hareket unsuru görülmez. Eser içeriğindeki tüm öğeler statiktir. Fotoğraflardaki gibi zamanın durduğu etkiler eserler incelendiğinde görülmektedir. Kullanılan renk tonlarının da birbirine yakın olması daha mat ve durağan bir etki oluşturmıştır.

Detaylı aktarımlarda Yıldız Sarayı'na yer verilmiştir. Titiz bir işçilikle hareketsiz betimlenen eserlerde ince ince fırça tuşlarına yer verilmiştir. Ağaç, göl, saray, köşk ve çeşmelerde kullanılan renkler aynı tonları içermekle birlikte canlı olmayan donuk renklere yer verilmiştir. Kullanılan boya ise daha düz bir biçimde uygulanmıştır (Şahin Tekinalp, 2004).

Görsel 4. Mustafa, *Yıldız Sarayı Bahçesinden*



Yıldız Sarayı bahçesinden bir kesit sunulan eserde açık ve koyu tonların kontrastlığı dikkat çekmektedir. Oldukça net ve keskin ışıkların birbirinden ayrıldığı eserde bahçeden öğeler detaylı bir biçimde aktarılmıştır. Süs havuzunun mimari olarak işçiliği açık tonlarla verilmiştir. Eserin tam olarak merkezinde yer alan süs havuzu açık ve koyu tonların birlikteliği ile resmedilmiştir. Gökyüzünde açık mavi ve krem tonları ile aydınlık bir gökyüzü oluşturulurken, ağaçların tamamında koyu tonlar izlenmektedir. Koyu tonlar tonal geçişleri, ışık ve gölgenin algılanmasını güçleştirmektedir. Gerçekçi detaylar resmin geneline hakimdir (Görsel 4).

Doğaya ait olan öğelerle mimariye ait olan eserler bir arada bütünlük içinde anlatılmıştır. 19. yüzyıla ait olan öğelerin, yapıların, manzara anlayışı ve taş işçiliğinin mekanla birlikte kavranması söz konusudur. Fotoğrafın kısıtlı görünürlüğünü sanatçılar daha resimsel ve organik bir bütünlükle anlatmışlardır. Bu nedenle fotoğrafta yer alan öge ve figürler derinliğe katkı sağlayacak bir biçimde renklerin tonalitesiyle uyumlu bir biçimde aktarılmıştır (Tansuğ, 2003).

Görsel 5. Fahri Kaptan, Kız Kulesi, tuval üzerine yağlıboya, 68 x 104 cm.



Fahri Kaptan'ın 'Kız Kulesi' adlı eseri gerçekçi bir üslupla aktarılmıştır. Ön planda yer alan Kız Kulesi ve kayık daha detaylı, parlak ve canlı renklerle betimlenirken, arka planda yer alan İstanbul silueti daha flu tonlarda resmedilmiştir. Denizin renkleri mavinin tonal geçişleriyle aktarılmıştır. Ön planda yer alan mavinin koyu nüansları ile denize derinlik etkisi kazandırılmıştır. Dalgalardaki kıvrımların statik görüntüsü ise açık ve koyu nüanslarla hareketli hale gelmiştir. Kız Kulesi'nin mimari çizimi geometrik yapısı belirgindir. Beyaz, kırmızı ve gri renklerle aktarılan yapıdaki şematik mimari öğeler gölgelerin aktarılmasıyla daha resimsel anlatıma kavuşmuştur. Gökyüzü ise primitif eserlerden aşına olduğumuz açık mavi gökyüzüdür (Görsel 5)

Görsel 6. Fahri Kaptan, *Göksu Çeşmesi*, tuval üzerine yağlıboya, 54x83 cm.

Görsel 7. Abdullah Freres, *Küçüküsu Çeşmesi*



Fahri Kaptan'ın 'Göksu Çeşmesi' adlı eseri gerçekçi bir üslupla resmedilmiştir. Sanatçının 'Göksu Çeşmesi' adlı eseri 'Kız Kulesi' adlı eserine göre daha belirgin resimsel değerler taşımaktadır. 'Mihrişah Çeşmesi' olarak da bilinen Göksu Çeşmesi İstanbul Beykoz'da yer almaktadır. Eserde renklerin tonalitesi ile teknik olarak daha belirgin resimsel değerler görülmektedir. Çeşmenin geometrik yapısı ve detayları özenle işlenilmiş olmakla birlikte renk geçişleri flu değerler aracılığıyla verilmiştir. Flu değer ve geçişlerle eser şematik ve biçimci yapıdan kurtulmuştur. Eserde açık mavi, gri ve açık kahve tonları ile kırmızı tonları kullanılmıştır. Çeşmenin üzerindeki yazılar ise belli belirsiz olarak algılanmaktadır. Yazıların resmedilmesinde resimsel bir anlatım söz konusudur. 'Göksu Çeşmesi' resmin ana merkezinde konumlanmıştır. Resmi iki eşit parçaya ayıran çeşmenin sağında ve solunda ağaç toplulukları yer almaktadır. Ağaçların birbiri içerisine geçtiği dal ve yaprakları yeşilin açık ve koyu tonlarıyla resmedilmiştir. Çeşmenin sağında ve solunda iki adet 'Kible Taşı' yer almaktadır. Sol taraftaki kible taşı daha koyu tonlarla belirtilmiştir. Eserde açık mavi gökyüzü ve deniz arka planda belirtilmiştir. Açık mavi tonlarla belirtilen deniz ve gökyüzü resmin açık ve koyu dengesine katkıda bulunarak resimdeki kontrast etkilerin algılanmasına da yardımcı olmaktadır. Arka planda resmedilen İstanbul silüeti ise dekoratif anlayıştan uzak olarak daha flu bir biçimde aktarılmıştır (Görsel 6). Sultan III. Selim Han tarafından annesi Mihrişah Sultan adına yaptırılan çeşmenin Abdullah Freres tarafından çekilmiş fotoğrafı çeşmenin görünümü ile ilgili detaylı bir bakış açısı sunmaktadır. Çeşme ilerleyen yıllarda birçok Türk ressamın tuvaline yansımıştır (Görsel 7). İstanbul'da çok özel bir yere sahip olan Küçüküsu Mihrişah Sultan Çeşmesi, barok ve ampir üslupları geçiş dönemini yansıtan eserlerdendir. Göksu ve Küçüküsu derelerinde yer alması nedeniyle ismi Küçüküsu Çeşmesi olarak da bilinmektedir. Küçüküsu Çeşmesi birçok kez resmedilmiştir (URL 1).

Görsel 8. Hüseyin Giritli, Yıldız Camii ve Yıldız Sarayı Büyük Mâbeyn Köşkü



“Giritli Hüseyin’in, Yıldız Camii ve Yıldız Sarayı Büyük Mâbeyn Köşkü resmi bu tarihi gerçeği yansıtmaktadır. Resim, aynı zamanda resim sanatı tarihimizin bir dönemine de açıklık getirdiği için önem taşır. Türk resim sanatı tarihi içinde Yıldız Sarayı ve Kâğıthane Kasırları resimleri özel bir yere sahiptir. Bu nedenle de Ankara Resim ve Heykel Müzesi Koleksiyonu’nda yer alan Giritli Hüseyin’in, Yıldız Camii ve Yıldız Sarayı Büyük Mâbeyn Köşkü adlı resmi, müzenin koleksiyonun önemli eserleri arasında döneminin başyapıtıdır (Giray, 2020).”

Hüseyin Giritli’nin ‘Yıldız Camii ve Yıldız Sarayı Büyük Mabeyn Köşkü’ adlı eseri Türk resminde primitif eserleri gösteren en belirgin eserlerdendir. Fotoğraf gibi gerçekçi anlayışla aktarılan eserde Yıldız Sarayı, Yıldız Camii ve bahçesi görülmektedir. Yıldız Sarayı ve Yıldız Camii’nin tüm mimari detayları ve yapısı eserde belirtilmiştir. Bahçe içerisinde yer alan peyzaj görünümünde yeşilin koyu ve açık tonlarına yer verilmekle birlikte açık tonlar ağırlıklı olarak arka planda yer almaktadır. Eserde koyu ve orta nüanslar daha çok resmin ön düzleminde yer almaktadır. Açık tonlara ise gökyüzü ve arka planda mimari yapılar üzerinde yer verilmiştir. Bahçede toprak kısmında yer alan kırmızı kahve tonları resimde ağırlıklı orta ton olarak yerini almıştır. Kompozisyon açısından yatay ve dikeyleri asimetrik toprak görünimleri dengelemektedir (Görsel 8).

Primitif eserler, realist fırça sürüşleri içermelerine rağmen, dış dünya gerçekliğini yansıtan eserler değildir. Özellikle belirli alanlarla sınırlı kalan bu eserler, figür ya da toplumun yaşayışına dair öğeler içermemektedir. Bu sebeple tam olarak bir gerçekliğe sahip değildirler. Dış dünyaya ait değişim ve dönüşümleri yansıtmazlar. Örneğin izlenimci eserlerde günün farklı saatlerine ait etkiler ışık ve renkler aracılığıyla resimlere yansımaktadır. Primitif ressamalarda ise yansıtılan gerçeklikte ışık ve renklerin fotoğrafın sınırlandırdığı bir bakış açısıyla sunulmuştur.

“Türk resminin öncüleri primitifler, saray ve çevreleri, köşkler, deniz ve manzara temalarıyla sınırlı kalan eser içeriklerinde figüre nadiren yer vermişlerdir. Yağlıboya tekniğini kullanan “primitif” olarak nitelendirilen ilk kuşak ressamlar çoklukla İstanbul’daki sarayların bahçelerinde çalışmışlar ve resimleri saray tarafından satın alınmıştır. Bu dönemin ressamlarının resimlerinde saray ve köşk görünümüne yoğunlaşmalarının, ekonomik zorunluluktan olduğu savlanabilir (Germeç, 2018).”

Görsel 9. Hüseyin Giritli, Yıldız Sarayı Bahçesi



Primitif ressamların eserlerinde sıkça gördüğümüz Yıldız Sarayı tasvirlerinden bir tanesi de Hüseyin Giritli’ye aittir. Giritli’nin eserinde merkeze konumlandırılmış Yıldız Sarayı detaylı bir biçimde aktarılmıştır. Eserde açık krem tonları, maviler, yeşil tonları ve kahve tonları kullanılmıştır. Birbirine yakın renk tonlarının kullanıldığı primitif eserlerde çoğunlukla yer verilen açık gökyüzü bu eserde de aynı biçimde betimlenmiştir. Sarayda kullanılan renklerle resmin genel renkleri uyum içerisindedir. Açık mavi tonların krem rengiyle buluşması sonucu açık ve güneşli bir gökyüzü görünmektedir. Ayrıca açık tonlardan meydana gelen gökyüzü resmin açık-koyu dengesine de katkı sağlamaktadır. Sarayın mimari yapısı titizlikle incelenmiştir. Kapıdan izleyiciye doğru açılan kırmızı toprak yol ise perspektifle aktarılmıştır. Türk resminde primitif eserlerde perspektife yer verilen eserlerden bir tanesi Yıldız Sarayı Bahçesi’dir. Kırmızı toprak yolun kenarındaki yeşil alanda ağaçlar yer almaktadır. Ağaçlar genellikle koyu yeşil tonlarda resmedilmiştir. Dip kısımlarda ise yeşilin içerisinde yer alan koyu tonlarla birlikte gölgeler yer almaktadır. Hüseyin Giritli eseri de fotoğraf gibi yansıtılarak sanatçıya ait herhangi bir yorum içermemektedir (Görsel 9).

Abdullah Biraderlerin fotoğraflarından faydalanan ressamın eserleri Yıldız Sarayı'na dahil olmuştur. Çoğu renksiz olan fotoğrafları eserlerinde renklendiren ressamı mekâna dair çalışmalar yönlendirmiştir (Giray, t. y.).

Görsel 10. Bedri Kulları, *Alman Çeşmesi*, 1899, tuval üzerine yağlıboya, 84,5x111cm.



Mimari yapıların merkeze alındığı primitif eserlerde, yapının etrafında şekillenen kompozisyon biçimleri ile karşılaşılmaktadır. Görsel 10'da merkezde yer alan 'Alman Çeşmesi' Sultanahmet Meydanında yer almaktadır. Basamaklı temel üzerine oturtulan çeşme mozaiklerle süslenmiştir. Tüm detay ve işlemlere yer verilen çeşme krem, yeşil ve sarılarla resmedilmiş, çeşmede kullanılan sütunlar ise siyaha boyanmıştır. Tüm detaylara ve işçiliğe rağmen çeşmenin resimsel bir dille izleyiciye aktarıldığı görülmektedir. Şematik olmayan ve renk geçişleriyle vurgulanan çeşme açık ve koyu tonlar aracılığıyla hacimlendirilerek üç boyut kazanmıştır. 'Alman Çeşmesi'nin etrafında sıralanmış olarak izlenen figürler görülmektedir. Figür ögesine az ya da hiç rastlamadığımız primitif eserlerin aksine Görsel 10'da figürler izlenmektedir. Perspektif açısından oranların giderek küçüldüğü figürlerde detaylar da giderek azalmaktadır. Ön düzlemde yer alan figürlerin renkleri ve kıyafetleri daha belirgin olarak betimlenmiştir. 'Alman Çeşmesi'nin sağ ve sol tarafında aydınlatma direkleri yer almaktadır.

“Alman Çeşmesi, İstanbul'daki Sultanahmet Meydanı'nda, Sultan I. Ahmed Türbesi'nin karşısında yer alan çeşme. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Sultan II. Abdülhamid'e ve İstanbul'a hediyesidir. Almanya'da yapıp İstanbul'daki yerine monte edilmiştir. Neo-Bizanten üslubunda bir çeşmedir; içeriden altın mozaikle

süslüdür. Alman Çeşmesi, Dersaadet'in kalbi Sultanahmet Meydanı gibi çok merkezi bir konumda 1900 yılında inşa edilerek 1901'de Alman yetkililerin de katılımıyla açılışı yapılan, farklı mimarisiyle gözleri üzerine çeken bir meydan çeşmesidir (URL 2).”

Eserin genelinde sıcak toprak tonları kullanılmıştır. Açık mavi gökyüzü sıcak toprak tonlarını dengelemektedir. Resmin ön düzleminde koyu kahveden açık kahveye geçiş görülmektedir. Taşların ışık ve gölgelerle daha belirgin hale geldiği izlenmektedir. Primitif eserlerde sıkça karşılaştığımız ağaç görünümüne bu eserde de yer verilmiştir. Açık ve koyu yeşil tonları ile resmedilen ağaçlar gözden uzaklaştıkça boyut olarak da küçülmektedir. Resmin sağ arka tarafında ise açık pembe ve beyaz tonları ile daha flu resmedilmiş olan Ayasofya Camii yer almaktadır (Görsel 10).

Görsel 11. Ahmet Şekür, *Bursa'dan Çekirge*.



Ahmet Şekür'ün 'Bursa'dan Çekirge' adlı eserinde görülen Bursa manzarası realist bir anlayışla aktarılmıştır. Hakim bir tepeden sunulan görünümde ön planda çeşitli ev ve mimari yapılar yer almaktadır. Arka planda ise vadi ve tarlalar gökyüzüyle birleşmiştir. Yeşil ve mavinin farklı tonlarının yer aldığı eserde yeryüzü ve gökyüzü renklerin birleşmesiyle bütünlük kazanmıştır. Açık gökyüzü ve dağlar daha flu renklerle aktarılmıştır. Ön düzlemde yer alan öğeler ise birebir kendi renklerinde aktararak renk ve biçim açısından yorumlanmamıştır. Primitif eserlerde görülen klasik manzara anlayışının özelliklerini barındıran eser, fotoğraf gibi aktararak manzara ile ilgili bilgi vermektedir (Görsel 11).

SONUÇ

Türk resminde belirli bir tavır içerisinde eserlerini izlediğimiz primitifler, Türk resminin gelişimi için önemli değerler oluşturmuşlardır. Renk, kompozisyon, ışık-gölge ve perspektif açısından yeniliklerin görüldüğü bu dönemde primitif ressamlar kültürel etkileşimin temsili haline gelmişlerdir.

Belirli bir üslup anlayışıyla hareket ederek genellikle figürsüz manzara tasvirler için doğadan gözlemin çok yaygın olmadığı dönemde fotoğrafın olanaklarından faydalanmışlardır. Birçoğu imzasız olan eserlerde “Kulları” ifadesi yer almaktadır. Birçok eser Batılılaşma Dönemi Türk resminin ilk örnekleri olması açısından dönemi belgeler niteliktedir. Eserlerde ortak bir üslup, ortak bir teknik duyarlılığı da beraberinde getirmiştir. Minyatür ve duvar resimlerinden sonra ilk kez tuval üzerine uygulanan yağlıboya eserler olması açısından primitif eserler önemlidir. Birçoğu Mühendishane-i Berr-i Humayun ve Darüşşafaka’da eğitim almış olan primitifler, teknik olarak desen, perspektif ve hacimlendirme konusunda donanımlıdır.

Türk resminde manzara resim türünde eserler üreten primitifler, manzara temasıyla çalışan birçok ressama ilham vermişlerdir. Fırçayı düz ve net şekilde kullanan primitifler boyayı da ince bir biçimde incelterek kullanmışlardır. Işık, renk ve kompozisyon açısından dingin bir atmosferi yansıtan eserlerde daha resimsel ve yumuşak geçişlerin var olduğu görülmektedir. Daha nesnel bir aktarımın hakim olduğu eserlerde ise duygusal ve ritmik hiçbir etkiye yer verilmez. Katı geometri ve biçimsellik sade bir atmosferde betimlenmiştir. Gerçeğine birebir uygun mimari yapılar kurgu ve oranlarıyla net bir biçimde aktarılmıştır. Batı sanatında renk kullanımı daha bireysel ve özgür anlatıma sahipken, Türk resim sanatında renk primitif eserlerde formun belirleyicisi konumunda işlev kazanmıştır. Renk kullanımında kiremit rengi ve kahveler, açık gri ve mavi tonları, soğuk ve pastel tonlarda yeşiller kullanılarak uzak yakın ilişkileri çözümlenmeye çalışılmıştır. Realizmin etkisiyle gerçekliğe bağlı kalarak manzara eserler üretmenin nihai amaçlarından bir tanesi belgeleme çabasıdır. Batılılaşma Dönemi Türk resmi hakkında arşiv niteliğinde değerler sunan primitif eserler dönemin mimari yapısı ve sosyolojik konumu ile ilgili ipuçları içerirken, plastik olarak da Türk resim sanatına katkılar sağlamıştır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Adalı, Z. (2014). Resmi yeniden hatırlamak. *Genç Sanat Güzel Sanatlar Dergisi*, 42-47.

Başaran, S. (2007). Türk primitif resmi ve Fahri Kaptan hakkında yazılanlar üzerine bazı düşünceler. *Artist Sanat Dergisi*, 20-27.

Başkan, S. (2014). *Başlangıcından Cumhuriyet dönemine kadar Türklerde resim*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Erden, O. (2012). *19'uncu yüzyıldan 1960'a kadar Türk resim sanatı hakkında bilmeniz gereken her şey*. İstanbul: Tempo Yayıncılık.

Germeç, U. (2018). Batılılaşma yönünde Türk resim sanatının estetik bağlam sorunu. *Ulakbilge*, 6 (29), 1363-1387.

Giray, K. *Ziraat bankası sanat koleksiyonu*. Ankara, C. 1.

Giray, K. (2020). *Ankara resim ve heykel müzesi başyapıtlar- I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Olca, S. (2014). *Hoca Ali Rıza 1858-1930*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat.

Öndin, N. (2000). Türk manzara resmi. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 1 (2), 1-13.

Özsezgin, K. (1999). *Cumhuriyetin 75. yılında Türk resmi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sevinç Kaya, G., & Kılınç, Ü. (2023). Millî saraylar resim müzesi yaver ressamı Osman Nuri Paşa, Halil Paşa, Şeker Ahmed Ali Paşa ve Hüseyin Zekâî Paşa koleksiyonları. *Millî Saraylar*, 24, 150-191.

Sözen, M., & Tanyeli, U. (2001). *Sanat kavram ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Şahin Tekinalp, P. (2004). Tuvallerde yıldız sarayı. *Hacettepe Üniversitesi Dergisi*, 21 (2), 143-158.

Tansuğ, S. (2003). *Çağdaş Türk sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Görsel Kaynakça

Görsel 1. Rousseau, T. (). Ağaçlarla Çevrili Bir Çayır

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/437515> Son Erişim Tarihi: 09.03.2025.

Görsel 2. Daubigny, C. F. (1874). Seine: Sabah

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/436086> Son Erişim Tarihi: 09.03.2025.

Görsel 3. Vidinli, O. N. P.().Yıldız Sarayı Bahçesi'nden
<https://theearthhistoryjournal.blogspot.com/2011/02/ilk-turk-ressamlar-primitifler.html>

Son Erişim Tarihi: 01.06.2024.

Görsel 4. Mustafa (). Yıldız Sarayı Bahçesinden
<https://theearthhistoryjournal.blogspot.com/2011/02/ilk-turk-ressamlar-primitifler.html>,

Son Erişim Tarihi: 01.06.2024.

Görsel 5. Kaptan, F(). Kız Kulesi
<https://www.istanbulsanatevi.com/sanaticilar/soyadi-f/fahri-kaptan/fahri-kaptan-kiz-kulesi-6532/> Son Erişim Tarihi: 01.06.2024.

Görsel 6. Kaptan, F. (). Göksu Çeşmesi

<https://artam.com/muzayede/256-degerli-tablolar-ve-antikalar/fahri-kaptan-1857-1917-goksu-cesmesi>, Son Erişim Tarihi: 01.06.2024.

Görsel 7. Freres, A. (). Küüksu Çeşmesi

<https://kulturenvanteri.com/tr/yer/kucuksu-cesmesi/#17.1/41.078918/29.065298>, Son Erişim Tarihi:01.06.2024.

Görsel 8. Giritli, H. (). Yıldız Camii ve Yıldız Sarayı Büyük Mâbeyn Köşkü.

<https://www.kulturportali.gov.tr/portal/giritli-huseyin>, Son Erişim Tarihi: 01.06.2024.

Görsel 9. Giritli, H. (). Yıldız Sarayı Bahçesi.

<https://www.kulturportali.gov.tr/portal/giritli-huseyin>, Son Erişim Tarihi: 01.06.2024.

Görsel 10. Kulları, B. (1899). Alman Çeşmesi.

<https://arhm.ktb.gov.tr/artworks/detail/1331/alman-cesmesi>, Son Erişim Tarihi: 01.06.2024.

Görsel 11. Şekur, A. (). Bursa'dan Çekirge.

<https://theearthhistoryjournal.blogspot.com/2011/02/ilk-turk-ressamlar-primitifler.html>, Son Erişim Tarihi: 01.06.2024.

İnternet Kaynakçası

URL 1. <http://www.beykoz.gov.tr/kucuksu-mihrisah-sultan-cesmesi>, son erişim tarihi: 01.06.2024.

URL 2. <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/alman-cesmesi-sultanahmet/#17.1/41.007099/28.976692>, son erişim tarihi: 01.06.2024.